

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић
Вера Бајић, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној санијети</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њихов политички судбина два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поетички дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – причање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митологика романтичне љубави и страсти у Кочиной крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – естетика мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне наративе у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путописна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Радо Владана Ђорђевића у области драме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке године Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниој јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научној скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научној скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА НАПИСАО ДР ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ЗОРАН ВАЦИЋ*

С а ж е т а к. – У раду је анализиран историјат настанка књиге *Народна медицина Срба* аутора др Владана Ђорђевића, циљеви које је аутор поставио приликом писања ове студије, анализиран је њен садржај, указано на значај ове студије за проучавање етномедицине, употребе симплиција биљног, животињског и минералног порекла приликом лечења болести и повреда и рад „народних хирурга“. У овој студији Владан Ђорђевић *народну медицину* тумачи *научном медицином*; уз народне појмове из области анатомије, патологије и терапије наводи научну терминологију; компарира српску и немачку магијску медицину и тумачи карактер народног схватања настанка болести. Посебно је указано на значај „Питања за сакупљаче народне медицине“. Обрађена је и полемика која је вођена у листовима *Правда* и *Јединство* непосредно по изласку из штампе студије Владана Ђорђевића.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, етномедицина, народна хирургија, полемика

УВОД

Матица српска је, на предлог Књижевног одељења, донела на Годишњој скупштини (3 – 5. септембра 1870.)¹ одлуку да се распише конкурс за књижевна дела и научне расправе које ће бити награђене из Фонда Јована Наке В. С. Миклушког². Будући да за

* Секција за историју медицине Српског лекарског друштва

¹ Сви датуми у овом раду, па и они који се односе на рад Матице српске су по јулијанском календару.

² Оснивач фонда је Јован Нако од Великог Сент Миклоша (1814–1889), „земљодржац спахилука Маријенфелдског“, велики приложник и члан Матице српске и „Содружества Живописног Албрехта Дыреръ у Нырнбергу“. Јован Нако због „љубови, коју свагда спрема Рода мога у грудма носимъ, и жељи коіом изображеніе и просвѣщеніе Народа Србскогъ и чрезъ ово благостојаніе, честь и славу нъегову разпространѣну видити желимъ“ завештао је 5000 форинти сребра „на распространіе просвѣщенія, а нарочито књижества Народногъ.“ Из Фонда су додељиване награде за књижевна дела и расправе којима се обогатила српска књижевност корисним списима који су служили народној просвети

конкурсну тему *Поука за народ како да чува своје здравље и како да се лечи у болесџи* није било послатих радова, Годишња скупштина одржана 13. септембра 1871. одлучила је да се распише нови конкурс са истом темом, и да се конкурс објављује у штампи на свака три месеца [1].

На састанку Књижевног одбора Матице српске, одржаном 1. јула 1872. године констатовано је да је за расписану награду приспео рукопис „Народна медицина у Срба“ др Владана Ђорђевића. Књижевни одбор је одлучио да рецензенти овог рукописа буду др Ђорђе Натошевић и др Милан Јовановић Морски [2]. Др Ђорђе Натошевић није могао да се прихвати оцењивања Владановог рукописа, па је рад уместо њега рецензирао Јован Бошковић. Извештај рецензената саопштен је на састанку Књижевног одељења одржаном 5. септембра 1872:

„Књижевном одбору Матице српске

Прочитао сам дело др. Владана Ђорђевића ‘Народна медицина у Срба’ које је књижевни одбор мени на преглед дао – и нашао сам у њему осим онога материјала о народном лекарству што је до сад прикупљен и у растуруним чланцима штампан, доста и новог. Писац је покушао да систематише сав материјал што му беше на руци, и могу рећи да је у томе успео толико, да се његово деоце може сматрати као целина.

Према томе мислим да се може писцу ‘Народне медицине’ одредити награда коју је ‘Матица српска’ расписала за тако дело.

Др М. Јовановић
Јован Бошковић“

На основу позитивне оцене рецензената, одлучено је да се др Владану Ђорђевићу додели расписана награда од 200 форинти³ и да се предлог о награди поднесе Годишњој скупштини на усвајање [3]. Главна скупштина Матице српске потврдила је 7. септембра 1872. одлуку Књижевног одбора [4].

Јован Бошковић, помоћни секретар Матичин и уредник *Летњојиса*, обавестио је писмом Владана Ђорђевића о исходу конкурса.

Владан је, у одговору, замолио Јована Бошковића да га обавести о цени штампе књиге („Нека се одштампава књига у хиљаду егземплара, ако хартија и трошкови око прештапавања не буду већи од 50–60 fl. А ако буде много више, онда се морам задовољити и са 5–600 стотина.“) и техничким детаљима у вези са рукописом књиге.

(„За коректуру аманет нека ти је, и теби и Др Јовановићу. Оно истина ја сам коригујући хтео да повадим све термине техничке, па да их додам уз књигу као мали речник, а сада ми то није могуће. Ван ако би ти пристао да повадиш речи држећи коректуру, и да сложиш у речник. Ја бих ти поред моје велике захвалности дао радо цео хонорар који би ми припао за те табакџе.“)

и напретку. – Основателно завџцание Јоанна одъ Нако, *Србскій лѣтњојис за јодину 1859*, часть друга, XXXIII, 1860, (100), 144–149 [Од 1873. године до данас *Српски летњојис* излази под именом *Летњојис Матице српске* – примедба аутора]

³ 40 цесарских дуката.

Владанова жеља да књига *Народна медицина у Срба* садржи и регистар појмова није могла да буде испуњена. У овом писму, он скреће пажњу Јовану Бошковићу и да „Не заборави да се на отштампаним егземпларима наштампа ова посвета: Своме многопоштованом и драгом пријатељу г. Prof. Dr. В. Богишићу правом члану јужнословенске академије наука и уметности, р. члану српског ученог друштва, ‘Матице срп.’ и т. д. моралном покретачу и овога научнога посла посвећује ову књигу Dr. Владан“, да се на насловници одштампа наслов књиге на немачком језику (*Die Volkmedizin der Serben von Dr Gjorgjević*) и да је књига објављена у Београду 1872. године [5].

Народна медицина у Срба објављена је у 114. књизи *Лейбойиса Матице српске*⁴, потом и као посебно издање, са посветом Валтазару Богишићу, у Новом Саду 1872. године.

НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА

О почецима Ђорђевићевог изучавања народне медицине и намери да о њој напише студију сазнајемо из писма Валтазара Богишића од 17. октобра 1872. године: „Драги мој Владане, пре три-четир дана допаде ми твоја ‘Народна медицина у Срба’. Прочитавши на првом фронтиспису наслов Ах, казах (сјетивши се твога плана о коме си ми још у Бечу говорио)“ [6]. Владан Ђорђевић је, као лекар, на састанку Омладинског друштва „Зора“ у Бечу 1867. године одржао предавање о народној медицини. Овом предавању присуствовао је и Јеврем Грујић [7]. Одлуку да се посвети изучавању народне медицине донео је после читања књиге *Правни обичаји у Словена* Валтазара Богишића⁵. Проучавајући Богишићеву књигу Владан Ђорђевић је закључио да је за потпуно познавање неког народа неопходно да се проуче поред језика, народне књижевности, живота и обичаја, митологије, правних обичаја, и његова знања о људском телу, здрављу и болестима. Богишићева књига и упутство за скупљање података о правним обичајима⁶ подстакли су Владана Ђорђевића да се посвети питањима народне медицине, и да напише студију са амбицијом да у њу сажме целокупно знање о *народној медицини* која се „још и данас практикује у разним крајевима наше отаџбине“ [8]. Такође, и да изради упитник за прикупљање података о хигијенским условима живота нашег становништва, његовом здрављу и знањима о болестима и лечењу.

У предговору студије („Приступ“) Ђорђевић је указао на корист коју научна медицина (њено практиковање) може да има од сакупљене грађе из области народне медицине, али и на задатак популарно писаних медицинских чланака и књига. Анализирајући садржаје

⁴ Владан Ђорђевић, *Народна медицина у Срба*, *Српски лејбойис за јогину 1872*, XLIII, 1872, (114), 1–77

⁵ *Правни обичаји у Словена : приватно право*, Napisao Valtazar Bogišić, Doktor prava i filozofije. – У Загребу : у штампарији Dragutina Albrechta, 1867.

⁶ *Naputak za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu živu*, [V. Bogišić]. – У Загребу : Knjigotiskarna Dragutina Albrechta, 1867.

тадашње „популарне медицине“ Владан закључује да се текстови из ове области углавном односе на специјалну патологију и терапију, што је, не само погрешно већ и штетно. Књиге попут Розенове *Поуке о домаћем лечењу болести*⁷, или часописи попут *Домаћеј лекара*⁸ доносе чланке и расправе у којима се „образлажу поједине болести са свима својим знацима, и које уче како ваља да се човек лечи сам“ – истиче Владан. Последице су штетне: с једне стране умножава се број хипохондара, друго, читаоци таквих текстова су „преучени“, па не саопштавају лекару, када се одиста разболе, шта осећају, какве проблеме имају, већ по напавирченом знању из таквих чланака саопштавају „дијагнозу“ и захтевају терапију за ту и ту болест. Ђорђевић се начелно слаже са Фрориповим мишљењем да у рукама лаика књиге у којима су описане симптоматологије појединих болести и терапија имају исти учинак као и „нож у детињој руци“, али указује и на изузетак „Међу тим од ове анатеме на популарне списе из специјалне науке о болестима и њиховом лечењу ваља да се изузму списи, који поучавају шта ваља радити у напрасним несрећним случајевима, док не стигне лекар.“ [9].

Прави задатак популарно писаних медицинских чланака, по Ђорђевићу, је да се шире начела „*дијететике*, науке која казује шта је за живот од користи а шта од штете, затим *профилактике*, науке о томе како се ваља сачувати од болести“, поготово од епидемијских и ендемских болести [10].

Људи су принуђени да се у случају болести обраћају „народним лекарима“ и/или да користе народне лекове, јер у Србији нема довољно лекара⁹. Велики број народних лекова више штети него што користи, ако се не зна правилан начин њихове употребе. Зато је, сматра Ђорђевић, важно да се напишу упутства за употребу народних лекова, да се детаљно објасни који лек је од користи за коју болест, али и да се укаже на штетност појединих лекова по укупно здравље. Упутства треба да саставе стручна друштва у којима има и лекара, а свештеници и учитељи, као писменији слој становника, треба да сакупе грађу за њихово писање. Да би та грађа била од стварне користи „ваља скупљачима дати у руке извесна питања па да на њих траже одговоре у народу.“ Ђорђевић је, из тих разлога, на крају студије дао и листу са питањима за прикупљање народних знања из области медицине [11].

За писање *Народне медицине у Срба* Владан Ђорђевић је користио разнолику литературу и изворе. За проучавање народне медицине уопште Ђорђевић користи дела десеторице, махом немачких аутора, а за српску народну медицину рукопис Вука Врчевића,

⁷ *Поука о домаћем лечењу болести* њо Кохелу, Боку, Рихтеру и др. немачким сјисаитељима израдио др. М. Розен. У Београду: у Државној штампарији, 1865. Прву, и то негативну, критику Розенове књиге објавио је студент медицине Лазар Стефановић, потоњи начелник Санитетског одељења МУД, у *Даници*, листу за забаву и књижевност 1866. године.

⁸ „Домаћи лекар“ је први популарни медицински часопис објављиван на српском језику. Излазио је од јануара 1871. до јула 1873. године у Панчеву. Часопис су уређивали др Љубомир Ненадовић и др. Константин Пеичић.

⁹ „У Србији имају не само читави срезови него и читави окрузи без икаквог научног лекара“ – В. Ђорђевић, *Народна медицина у Срба*, Нови Сад, 1872, 6.

„Обичне народне болести и како се лијече, покупљено по Боци которској, Црној гори, Далмацији и по Херцеговини“, који се налази у архиву СУД и објављена дела: fra Ivan Franjo Jukić Banjalučanin, „Domaći ljekar“, *Bosanski prijatelj*, X (1850), Zagreb; Др Јосиф Панчић, *Јесѣасѣвеница за ученике велике школе, II, Бошаника*, Београд:1868; Милан Ђ. Милићевић, „Живот Срба сељака. II, Чини, бајања и други народни обичаји ‘од колевке до мотике‘“, *Гласник Српској ученој друштва*, V, св. XXII, Београд: 1867; Dr. Jovan Valenta, „Volkskrankheiten und ärztliche Zustände in Serbien“¹⁰, *Zeitschrift der k. öster. Geographischen Gesellschaft*, s.l, s.a. Владан Ђорђевић је за писање ове студије користио и своје белешке о народној медицини која се практикује у Београду [12].

Студија има пет поглавља и додаток у коме су питања за скупљање етномедицинске грађе.

I Народни лекари и њихови болесници

Владан Ђорђевић наводи у народу познате исцелитеље: баба-Станију и њеног ученика жандара Алексу (из Београда) који су лечили луксације зглобова и костоломе; чича Димитрија из Параћина, познатог по реклинацијама катаракте; потом народног лекара из Пожаревачке нахије који је вешто лечио фрактуре користећи тврди завој „од цигаља, сапуна, кучине и т. д.“; познате народне хирурге из Црне Горе, Херцеговине и Боке: Јевту Дучића, Марка Гиљачу, Андрију Живаљевића, Крсту Медиговића, Марка Иличковића и друге.

Разлоге, због којих људи радије по помоћ одлазе видарима и надрилекарима, него лекарима, Владан види, пре свега у „зазирању од докторског ножа“. Код повреда које изискују хируршку интервенцију, укључујући и ампутације удова, „народни оператори“ практикују конзервативни начин лечења. Сваки облик инвалидитета практично онемогућава човека да радећи пољопривредне послове доприноси економском напретку домаћинства. Болестан човек, па и инвалид, представљају трошак¹¹. Велики број оних којима је лекар могао помоћи, и сачувати им живот, умире због сепсе, али, Владан иронично закључује, „барем народ нема дрвених ногу!“. Други разлог је што су услуге видара и надрилекара јефтиније од услуга лекара. Владан Ђорђевић пише да ће „скупог ученог лекара“ позвати ако је болестан „неко који је врло нуждан у пољу и на њиви“. Лечење малог детета и старих људи је „бацање у трошак“.

Знања из области народне медицине преносе се са колена на колена. И поред тога што су та знања „јавно добро“, пажљиво се скривају од других, па су у народу познате породице које се баве лечењем одређених болести, или хируршким процедурама. Свештеници за лечење користе рецептуре из лекаруша [13]. Лекаруше су књиге које су настале преписивањем средњовековних медицинских зборника заснованих на традицији западне и византијске медицине средњег века. У њима се налази опис болести (основна

¹⁰ „Уобичајене болести и здравствено стање у Србији“.

¹¹ Владан Ђорђевић наводи, као потврду ове тврдње, народну изреку „Болесник мало једе али много троши“.

симптоматологија) и упутства за лечење, пре свега унутрашњих болести, употребом биљака, минерала, ређе лекова анималног порекла.

II Народна оџиџа џаџологија

У овом поглављу Владан Ђорђевић пише о народним веровањима о настанку болести насталим на основу старе српске (паганске) и хришћанске религије, схватању настанка болести на основу тетрахуморалне теорије¹², узроцима настанка појединих болести, прогностичким знацима и принципима лечења.

Владан Ђорђевић пише да су се и после преласка у хришћанство код Срба задржала многобожачка веровања која се односе на настанак болести и њихово лечење. Из српског пандемонијума Ђорђевић, као изазиваче болести, посебно издваја вештице, урок, чини и мџре. Болест могу изазвати и „мађионици“ који „могу бацити човеку сваковрсну болест на врат“ [14]¹³.

У српску народну медицину уткана је и канонска верска медицина која се развија по пријему хришћанства. У православној хришћанској антропологији грех је болест, „страдање“. Следствено, постоји само један узрок свих болести, а то је *грех*¹⁴. Прво оболу душа, потом и тело, па је и свака телесна болест само манифестација греха. Хришћанство учи да је за излечење неопходан излазак из греха, што се постиже, како Владан Ђорђевић наводи, причешћем¹⁵. Друге методе су молитва за здравље и помазање светим уљем (јелеосвећење или свештање масла). Лечење молитвом је нарочито заговарано у канонским списима. Владан Ђорђевић наводи да је „Василијева молитва најпоузданији лек од суманутости и бесног лудила“¹⁶.

¹² Тетрахуморална теорија, развијена у Хипократској школи са Коса, учи да болест настаје услед поремећаја равнотеже између: (1) четири хумора – *живојна сока у џелу* (три видљива ентитета: крв, слуз /флегма/, жута жуч и теоријског ентитета: црна жуч); (2) четири *елементи* (ваздух, вода, ватра и земља); (3) четири *својства* или квалитета (топло, хладно, влажно, суво) који варирају у четири степена интензитета (I–IV). Сваки од хумора био је повезан са једним од четири *темпераменти* (флегматик, сангвиник, колерик и меланхолик), као и са четири *годишња доба*, четири *старосна доба* човека (новорођенче, младост, зрело доба и старост) и четири *ветра* који потичу са четири различите стране света. Циљ лечења је да се поремећена равнотежа поново успостави.

¹³ О магијским обредима којима је циљ да се умилостиве или одагнају демони болести (магијска медицина) Ђорђевић говори у IV одељку.

¹⁴ „[...]у „православних“ народа укоренило [се] веровање, да све болести долазе од бога, који их шаље као казну за безакон и јеретички живот, и да се човек најлакше може излечити ако се помири с Богом – наравно црквеним средствима, покајавши се за своје грехе.“ – Владан Ђорђевић, *Народна медицина у Срба*, 16.

¹⁵ Пре причешћа обавезна је *исјовесџ* (*свеџа џајна џокајања*), једна од две свете тајне које су у хришћанству од медицинског значаја. Друга је *свеџа џајна јелеосвећења*.

¹⁶ Владан Ђорђевић детаљно описује сцену чудотворног излечења „бесомучног Бојана“ читањем молитве Василија Великог и целивањем моштију Св. Симеона Мироточивог у путописној причи *Сџуденица* (Студеница – Путничка црта од Владана Ђорђевића, *Вила, лисџ за забаву, књижевности и науку*, I, 1865 (4), 49).

Владан Ђорђевић пише да је, и поред веровања да болест долази од Бога (казна за грех или искушење) или демона старе вере, ипак основни „карактер народне патологије у свију народа – хуморално-патолошки т. ј. сокови (humores) или течни саставци тела најпре се поболе, па тек онда чврсти саставци тела (solida), и то баш због нездраве мешавине сокова.“ [15]

Народ верује да је људско тело „једна мрежа од лагума и испреплетених канала“ кроз које теку сокови. Крв је заједничко име за те сокове. Човек је здрав ако је крв чиста и флуидна. Међутим, ако се крв *згусне*, или се *разреди*, јер се у њој „накупи много воде“, *и рехлади* или *уиреје*, јављају се разне болести.

Осим нечисте крви главни узрок многих болести је *назоб*. Назебом се назива већина акутних унутрашњих болести. Сваки орган може да „назебе“. Ако је оболео, на пример, желудац каже се да је *назебао сџомак*. „Назоб“ који захвати цело тело зове се *џрозница*. По народном веровању, код деце су најчешћи узроци болести *ницање зуба* и *џлисџе*.

За прогнозу болести народно мерило је болесников апетит. Ако је апетит добар и прогноза за оздрављење је добра. Озбиљнија болест доводи до губитка апетита, самим тим и прогноза у овим случајевима није добра.

Узрок настанка многих болести је „што су некакве шкодљиве супстанције ушле у човека“ [16]. Лекови треба да помогну евакуацију шкодљивих твари, тј. треба да делују као пургатив, дијафоретик, еметик, диуретик или експекторанс, и тиме поново успоставе равнотежу *хумора*. Владан Ђорђевић наводи да је терапија у народној медицини често заснована на принципу сличности (similia similibus) нпр. „да врућину ваља терати врућином“. Сматра се да „*неџриџаџину* болест може само непријатан лек излечити“, отуда је у народу највеће поверење у горке и смрдљиве лекове [17].

III Народна дијететика и џнеколоџија

Владан Ђорђевић пише да народна знања о здрављу и болестима утичу на целокупан живот људи. На основу знања о болестима и њиховим узроцима образују се одређена хигијенска правила у вези са исхраном, одевањем, становањем, личном хигијеном [18]. Међутим, та правила нису увек у складу са научном медицином, па њихово упражњавање може да доведе до разбољевања. Народна веровање је да је само дебео човек здрав, да је само масна храна здрава. Деца се „кљукају храном“, па због преобилне и једноличне исхране „остају болешљива за цео живот“.

Владан Ђорђевић наводи да сељаци за негу зуба и десни користе декокт од разних биљака. Овим декоктом у току године осам пута испирају уста.

У другом делу овог поглавља говори се о правилима којих мора да се придржава трудна жена. У питању су народна веровања шта трудница не треба да ради (не ваља се). Она не сме да целива крст (да дете не би добило епилепсију), да прелази преко вила и да једе зечетину (да дете не би било разроко), да једе рибу (да дете не би било немо) итд. Постоје и, по здравље, штетна правила, нпр. „трудна жена ни по што да се не купа, јер би се дете у њој удавило!“ [19].

Владан описује и обичаје који се практикују током порођаја. Неки су од користи (да се породиљи разреше хаљине, да јој се даје вода да пије), неки су штетни (да породиља пије из мужевљеве обуће), неки су злостављање (да се за време напона породиље туку по крстима штапом) [20].

Мајка сама доји своје дете, обично док поново не затрудни. Кад хоће да одбије дете од дојења пије чај од першуна или привија на дојке листове раштана.

IV Народни лекови

Две су природе лекова које се користе у српској народној медицини. Природа лека зависи од узрока болести. Већ је речено да, према веровању које је било присутно код свих народа па и Срба, болести код људи изазивају демони, најчешће тако што уђу у човека. Да би се оболели излечио било је неопходно да се зли демони изгнају из њега, па се лечење углавном сводило на егзорцизам [21], који се обављао магијским радњама (врацбинама, молитвом и жртвом) уз употребу биљака које су имале апотропајонску моћ¹⁷.

Описујући бајање Владан Ђорђевић ће навести и басме које се изговарају у следећим случајевима: када дете вришти или се трза у сну, ако дојиља нема млека, кад мати хоће да одбије дете од сисе, кад умиру деца. Против велике болести (епилепсије), црвеног ветра, главобоље, далка (оток слезине), наступа (нагли почетак неке болести), урока, мицине (запаљење лимфних жлезда обично у аксиларној и ингвиналној регији), инфицираних рана („намета и подљута“), жутице. Описана је и израда амајлије која штити децу од вештица, чинилица или ноћница. Владан Ђорђевић даје упоредни преглед српских и немачких басми указујући на сличности у садржају басме и болести код којих се баје.

За лечење болести и рана најчешће се користе биљке. Владан их назива „*домаћи лекови*, који се у свакој башти и у сваком домазлуку налазе“ [22]. У овом поглављу наводи се 114 симплиција биљног порекла. Поред биљака користе се и симплиције анималног (24) и минералног порекла (5). За пероралну употребу биљке се користе за израду инфуза, декокта, етеричних уља и сока. За спољашњу употребу као течност за испирање уста, фластер, средство за фумигацију (кађење), облога, прашак, маст, мелем, катаплазмата, делови биљке за лечење рана. Дрога је цела биљка, корен (ризом, луковица), кора, лист, семе, цвет или смола. Лекови биљног порекла користе се за лечење 38 болести (кашаљ, кијавица, бол у трбуху, далак, реума, дизентерија, велики кашаљ, туберкулоза плућа, мигрена, главобоља, гушобоља, хидропс, жутица, маларија, шуга, екцем, фурункул, рак коже, ране, рахитис, лумбаго, ујед змије и бесног пса и друге), и као саставни део сложених лекова у чијим прескрипцијама се налазе симплиције анималног и минералног порекла за лечење змијског уједа, пришта (карбункул), сифилиса, шуге и далка.

¹⁷ Апотропајон или апотропеј (старогрчки: ἀποτρέπειν = одвраћати) је било који предмет који растерује лоше утицаје, уроке и несрећу.

Од лекова који су у слободној продаји у апотекама најчешће се купују „Траве за вренгу – Species lignorum, Пилула за слабу, брзицу, серу, срдобољу – Pilul. Antidyssentericae, Прашак за глисте – Pulvis Сynae, Колачић за глисте – Tabulae santoninae, Масти од шуге – Unguentum sulfuratum, Воде за лаксир – Aqua laxat. Vien., Прашак за лаксир – Sal amarum, Капљица за материцу, то је једна, смеша, од Tinct. Cinamm. Tinct. aurantiorum; Tinct. Absinthii и Liquor Hoffmanni.“ [23].

На крају овог поглавља Владан Ђорђевић тумачи механизам деловања народних лекова, укључујући и бајање.

V Специјална патиологија и терапија

Најобимније поглавље ове књиге „Специјална патологија и терапија“ подељен је на два дела: (1) унутрашње болести и (2) спољашње болести.

Од унутрашњих болести народна медицина познаје: (а) *Болести орјана за дисање*: запаљење слузокоже ларинкса које се лечи утопљавањем и разним чајевима; круп (гуштер), није описано лечење; гризлице које се после тифуса, туберкулозе плућа или сифилиса појављују на слузокожи гркљана и душника, није описано лечење; магарећи или велики кашаљ (Pertussis), није описано лечење; бронхијална астма (задуха), препоручује се: да се болесник чува јаких пића, назеба, да пије сурутку и млеко; запаљење плућа „болеснику се облаче дугачке кошуље које су наквашене у *оцију* (сирћету, квасини, остици, Acetum vini), и те се кошуље мењају чим се која на ужареном телу болесниковом угреје“; суха болест, јектика (Tuberculosis pulm. Phthisis), лечи се чајевима; запаљење плућне марамице (провор, санције, пробади, протисли, понтање) лечи се лежањем крај ватре, на ономе месту где пробада ставити фластер од стучених сувих брабоњака овчјих и козјих. (б) *Болести орјана за крвојок*: водена болест (Hydrops ascites). (в) *Болести орјана за варење*: уста и зуби: болести десни, афта (нузла), скорбут (пољачина), Noma, сифилис у устима (Ulcerasymphilitia mucosae oris), заушке (Parotitis), кариозни зуби, ангина (Angina tonsillaris). Лечење је описано у четвртном поглављу. Желудац: акутно запаљење слузокоже желуца; заплетеност црева (Volvulus), лечење масажом; оток слезине, масажа отечене стране трбуха угрејаним уљем; хронично запаљење слузокоже желуца, грчеви у желуцу, лече се капљицама од горког бадема; диспепсија се помиње само код мале деце. Танко и дебело црево: бол у цревима (Enteralgia); хемороиди; пролив (Diarrhoea), лечи се дрењинама, купинама, љутим шипцима, оскорушама, сирћетом и ракијом; цревни паразити (Helminthiasis, ascarides, Taenia solium), лечење описано у четвртном поглављу; јетра: жутица (Icterus). (г) *Болести уринарної йракџи*: камен у бешици (Calculi vesicae urinariae); ретенција мокраће, „стала му вода“ (Ischuria) лечи се инфузом зрна и корена од клеке. (д) *Болести нервној сисџема*: сунчаница (Hemicrania) лечи се облогама од листа сунцокрета и истуцаног сунцокретовог семена; вртоглавица (Vertigo) лечи се умивањем водом у којој је преноћило много разнородног цвећа; главобоља (Cephalalgia); капља (Aporplexia cerebri), епилепсија. (ђ) *Унутрашње болести орјана за креџање*: костобоља лечи се топлотом, масажом с ракијом, топле облоге. (е) *Инфекџивне болести*: шарлах (Scarlatina); велике богиње (Variola vera),

узима се гној из краста богињавих људи па се „наврћу красте на децу“; врућица, терлема, трлема, пошалина (*Typhus abdominalis*), у Србији се у лечењу примењује принцип супротности (*contraria contrariis*) оболелог купају у хладној води, док у Приморју оболели лежи близу ватре (принцип сличности, *similia similibus*); грозница (*Febris intermittens*); срдобоља (*Dysenteria*); колера (*Cholera morbus*).

У делу о спољашњим болестима дат је и опис народне хирургије. (а) *О ранама*: убодене и здеране ране (*Vulnerae puncta et lacera*) треба испрати сланом водом, здерано парче коже или мишићног слоја треба наместити на његово место и притегнути убрусом, ако рана гноји ураде се инцизије и поставе дренажи (фитиљи намазани обичним мелемом); *рана грудног коша*, Владан преноси запис Вука Врчевића о начину на који је убудну рану грудног коша лечио „црногорски први ранар Марко Иличковић“: најпре је белим вином у више наврата испирао шупљину грудног коша све док није испрао сву крв која се из ране слива у шупљину. Потом је завојима утегао рањеника испод плећки, а на рану је два пута на дан наносио мелем. Рањеник је оздравио за месец дана [24]; ране на трбуху (*Vulnera abdominis*), „прислони се буба клештавац уз рану, који одмах својим клештама стисне обе усне од гриза (ране). Ако је рана подужа, онда треба повише тих буба. Како оне стегну целу рану, одмах им се преструже задња половина (по танкоме)“ [25]; ако је црево рањено (*Vulnus intestinum*) треба „рањенику давати да једе сваки дан по 20-30 тестаних зрна (која се умесе колик орах), у којима је упечено и зечјих длака, да би те длаке дошавши до ране у цреву зачепиле рупу, да остало што иде кроз црева, не би испадало у трбушну дупљу“ [26]; уједне ране (*Vulnerae morsa*): код уједа змије рану треба иглом избоцкати и мазати уљем од шкорпија, привијати траву дупчац; ујед осе или пчеле, уједено место трљати вуненом крпом; ујед шкорпије рану намазати уљем од шкорпије; ујед бесног пса лечи се стављањем зрна пасуља на рану која се потом превије крпом наквашеном у води и сирћету. Црвени ветар (*Erysipelas*) лечи се бајањем; „живина на ранама“ (*Diphtheritis, Gangraena nosocomialis*) посипа се угљем од липова дрвета. Крсто Медиговић са такве ране саструже све што је „гњило и труло месо“ док не потече крв, потом привије на рану рибу из саламуре, кад после 20 сати скине рибу с ране, испере је најљућом ракијом, па тек онда привије на рану мелем од жутог воска, зејтина и камфора. (б) *О сломљеним и ујанућим костима*: фрактура кости лечи се на следећи начин: кост се трља врућим уљем све док се не направи репозиција преломака, потом се рашири повесмо лана, на средину се ставе два беланцета и стипса, стави се на место прелома па се утегне марамом, ставе се две удлаге од дрвета дугачке као сломљена кост па се и оне добро утегну. Овај завој стоји док кост не зарасте (више од месец дана); фрактура кости лобање (*Fractura ossium cranii*) санира се на следећи начин: народни видар трепанира лобању да би се уклонила крв, потом рупу на лобањи затвара кором тикве водењак, привија мелем. Уганућа (*Luxationes*) лече „нарочити ећими“ који се баве само лечењем ових повреда. (в) *ПромрзLINE (Congelationes)*: промрзле ноге и руке трљају се дуго снегом и постепено се приближавају извору топлоте. (г) *За-йлањења меких ѿкива без сјољашњих узрока (Phlegmones)*: злић или поганац (*Panaritium*), црни пришт (*Carbunculus*), ницина (*Supur. gland. lymphat.*) лече се евакуацијом гноја и стављањем посебно припремљених мелема; заушке (*Parotitis*) отекла места се греју уљем

и неопраном вуном; за лечење ухобоље (Otitis) користи се женино млеко. (д) *О килама (Herniae)*: „специјалисти за видање кила – килореце“ најпре примене мануелну репозицију, потом се „на месту где је опна пукла привије једна трава, којој нико имена не зна“. (ђ) *Гуке (Tumores)*: мртво месо (Lymphomata) и мртва кост (Atheroma). (е) *Кожне болести (Dermatitides)*: екдеми (Ekzema), квасе се водом у којој је куван слез, ољуште се, на рађава места стављају се облоге од јаке ракије лозоваче; шуга, свраб (Scabies) лечи се мастима које садрже сумпор или соком од росопаста; (ж) *Болести њолних орјана*: сифилис.

Догађајак: Пићања за скуиљаће „Народне медицине“

Упитник има 79 питања која су груписана у осам целина. У *првој групи* су питања о општим приликама (послови којима се становници у испитиваном крају баве, какви су услови становања, исхрана, одевање, од којих болести најчешће болују, има ли доктора, какав је однос становника према докторима, има ли апотека, какво је народно веровање о постанку болести, има ли народних лекара, питања о појединим болестима), у *другој групи* су питања којима се истражују полни живот и сазревање, порођај, нега и исхрана деце, дечије болести, пелцовање против богиња, престанак дојења детета, живот деце (игре, храна, одећа) до поласка у школу. Питања за сакупљање грађе о народном лечењу појединих болести и обичајима „при смрти и упоковању мртваца“ налазе се у групама III – VIII.

ЗНАЧАЈ СТУДИЈЕ НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА

У полемици коју је изазвала студија *Народна медицина у Срба*, Владан Ђорђевић пише да је књига написана са намером да се среди прикупљена грађа о народној медицини, да се упореди шта су о овој теми писали наши и немачки аутори, и да се од тако обрађеног материјала напише целовито дело у коме ће се наћи „оно што је главно за карактеристику *народне медицине у ојшће и у Срба на њо се*.“ [27]

На основу „Приступа“ *Народној медицини у Срба* можемо прецизније да дефинишемо циљеве које је Владан Ђорђевић поставио приликом писања ове студије:

Први циљ је да користећи доступне изворе на једном месту сабере све податке којима ће протумачити „целокупну *народну медицину* како се још и данас практикује у разним крајевима наше отаџбине“ [28]: (1) обичаје у вези са лечењем болести; (2) народне појмове из области људске анатомије, физиологије, патолошке анатомије и патолошке физиологије; (3) народно знање о етиологији, патогенези и лечењу болести. Потом, да би прикупљене податке учинио разумљивијим за ужу стручну јавност, да појмове из области анатомије, физиологије, патолошке анатомије и патолошке физиологије протумачи научним терминима; да се уз народна имена лековитих биљака наведе и научно име коришћењем бинарне номенклатуре; и да се принцип лечења објасни са аспекта научне медицине (фармаколошко дејство биљака у народној фитотерапији и рад „народних хирурга“).

Дрући циљ је подстицање учитеља и свештеника да коришћењем „Питања за сакупљаче народне медицине“ прикупљају податке из области народне медицине, а „учена друштва која се нарочито баве етнографијом у којима има и лекара“ да на основу прикупљених података проучавају етномедицину [29].

Трећи циљ је да се на основу прикупљене грађе о народном схватању здравља, узрока оболевања и лечења, напишу књиге и радови којима би се у народу ширила „начела разумне *дијететике*, науке која казује шта је за живот од користи а шта од штете, затим *профилактике*, науке о томе како се ваља сачувати од болештина.“ [30].

Будући да је користио грађу коју су прикупили други истраживачи и објављена дела о народној медицини других аутора, на почетку књиге *Народна медицина у Срба* навео је коришћене изворе и литературу [31]¹⁸.

Студија Владана Ђорђевића је прва књига посвећена питањима српске народне медицине. Пре појаве ове студије била су штампана дела у којима се говорило само о појединим аспектима народне медицине¹⁹ (фитотерапија, магијска медицина). Међутим, значај студије Владана Ђорђевића не исцрпљује се овим податком. У првом и, на жалост, једином позитивном приказу књиге *Народна медицина у Срба* објављеном у листу *Истиок*²⁰, Панта Ј. Савић, секретар у министарству правде, говорећи о важности ове књиге, посебно наглашава да је др Владан Ђорђевић „као стручан човек покренуо сам предмет народне медицине у нас“ и да је „сакупљен материјал из народних обичаја за народну медицину разредио, научно оценио и систематизирао.“ [32].

Савић је добро уочио да је Владан Ђорђевић користећи своју струку на нови начин покренуо питање тумачења народне медицине код нас. Значај *Народне медицине у Срба* треба тражити у следећем: (1) *народна медицина* се тумачи *научном медицином* (фармаколошко дејство лековитих биљака, анализа лечења посебно хируршких интервенција које практикују „народни лекари и хирурзи“); (2) уз народне термине (анатомија, патологија, терапија) наводи се научна терминологија; (3) трага се за заједничким коренима магијске медицине компарирањем налаза из српске народне медицине са немачком народном медицином („нека српска народна бајања упоредио [сам] са *немачким* народним басмама у истим болестима“ [33]); (4) тумачењем да је у основи „карактера народне патологије“ тетрауморална теорија настанка и лечења болести, указује се на потребу истраживања постојања континуитета од античке и средњовековне до савремене народне медицине. Владан Ђорђевић је студијом *Народна медицина у Срба* поставио принципе проучавања ове области, актуелне и данас.

¹⁸ Аутори су Хајфелдер, Меркл, Бок, Нимајер, Флигл, Јекл, Кребел, Шлегл, Вајтенвебер, Јукић, Вук Врчевић, Милан Ђ. Милићевић и др Јован Валента. Владан ће прегледу цитиране литературе додати и своје „сопствене белешке о народној медицини у Београду, колико сам ја помало још дететом, кад су ме по њеним начелима лечили, а доцније као лекар, долазећи у све кругове нашега грађанства“.

¹⁹ Нека од тих дела помиње Владан Ђорђевић у *Изворима*.

²⁰ Број 57 листа *Истиок* није сачуван у фонду Народне библиотеке Србије, тако да се делови рецензије *Народне медицине у Срба* Панте Ј. Савића наводе „из друге руке“, тј. из Савићевог полемичког текста објављеног у *Правди*.

У полемици коју је водио са Николом Ј. Петровићем²¹ Владан Ђорђевић таксативно наводи свој допринос изучавању народне медицине српског народа:

„(1) Корист коју има *йрактйичан живойй од сакуйљене народне медицине*, а то нема ни у једном моме извору ни немачком ни српском; (2) *Кришйику йравца, којим су йошли срйски књижевници*, који се баве популарисањем медицине, тога, такође, нема ни у једном [од] коришћених извора; (3) Предлог како би требало популарисати медицину; (4) Указивање на постојање *народне анаййомије* код нас; (5) Оцену рада *народних ойераййора*, о чему, такође, није писано; (6) Оцену рада народних лекара у српском приморју [...]; (7) *Разлајање узрока*, за што се у народу не сусреће много сечених руку и ногу, и доказивање, да то није с тога, што у народу нема великих хируршких повреда, *са йримејима из моје сойстйвене хируршйке йраксе*; (8) Поређење немачких и српских народних схватања, кад ваља звати лекара, а кад не; (9) Објашњење појаве да су код свих народа, па и код нас, махом жене народни лекари [...]; (10) Религиозни аспект у *ойшййој народној йаййолоййији* [...]; (11) Објашњење народног појма о узроку болести на основу појединих одредница у Вуковом речнику, Врчевићевим белешкама и Милићевићевој расправи; (12) Докази да је народна патологија *хуморисйична*; (13) Народна схватања о назебу, животињских отрова и заразних болести са примерима из моје лекарске праксе; (14) Народно мерило за *йройнозу* у разним болестима [...]; (15) Упорјеђење народног схватања о дифтеричком процесу на ранама, са патолошко-анатомским најновијим погледом на тај предмет; (16) Трагови хомеопатије у нашој народној медицини; [...] (18) [...] физиолошко дејство народних лекова, [...] систем народних инфуза и декокта, [...] из систематичних ботаника (Панчић) и из несистематичне нагомилане грађе поваде имена свију биљака, животиња и животињских екскремената, који се употребљују у народној медицини [...]; (19) Народна специјална патологија и терапија [...] 897 научних термина унетих у грађу за изучавање народне медицине, при том је само за ботаничке називе имао помоћ у Панчићевој ботаници, најзад и упитник од 79 питања ‘за скупљаче народне медицине’“ [34].

„Питања за скупљаче народне медицине“ иду у ред највећих потенцијалних доприноса ове студије потоњем проучавању народне медицине. Нажалост, намера Владана Ђорђевића да се студијом *Народна медицина у Срба* подстакну бројни истраживачи да се са „Питањима“ у руци упуте у све крајеве наше отаџбине неће уродити плодом, не због тога што је „наше доба, да се послужим једним често изопачиваним изразом, веома материјалистично па не ће да се прихвата никаквог посла ако не види, ако не може тако рећи да опипа корист“ [35] већ због разлога који ће бити ниже наведени.

Своје убеђење да је неопходно да се систематично прикупљају подаци о одређеним појавама, и да се само на основу веродостојних података могу сагледавати проблеми и доносити планови за њихово решавање, Владан Ђорђевића практично ће реализовати,

²¹ О полемици коју је изазвало објављивање *Народне медицине у Срба* видети у наставку рада.

као начелник санитета Министарства унутрашњих дела 1879. године, када је „да би се дошло до најтачнијих и најпоузданијих података о стању здравља у народу“ саставио упитник од 73 питања на које је требало да одговоре окружни физикуси приликом израде годишњег извештаја [36].

УПИТНИК ОД 79 ПИТАЊА ЗА „СКУПЉАЧЕ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ“

Др Владан Ђорђевић је, на 17. редовном састанку СЛД одржаном 19. маја 1872. године, предложио да Друштво буде иницијатор прикупљања података на основу упитника објављеног у књизи *Народна медицина у Срба*. Предлог је усвојен и формиран је одбор „коме ће бити дужност да на основу питања, које је саставио др. Владан Ђорђевић, изради подпун списак питања за прикупљање српске народне медицине“. Одбор су чинили Јован Валента, Ђорђе Клиновски, Младен Јанковић и Владан Ђорђевић [37].

Две године доцније, на Деветом редовном састанку одржаном 25. маја 1874, др Јован Валента је предложио да се допуни осам Владанових питања и то питања број: 1 (социјални живот у зимским месецима), 2 (како се проводе славе кућне и сеоске), 6 (две веома значајне допуне: прва се односи на траваре и њихова знања, а друга на однос народа према лековима који се купују у апотеци и односима лекара и апотекара), 14 (о бајањима), 17 (допуне се односе на побачај, да ли се изазива травама или „инструментима“ – шиљати алати /гвоздени или дрвени/, шиљати корен биљке), 19 (о новорођенчету – крштење, дојење, ако мајка нема млека како се новорођенче храни), 25 (о лечењу фраса) и 29 (о предрасудама у вези са вакцинацијом).

Допуне је Друштво прихватило и одлучено је да се „Питања за скупљаче Народне медицине“ објаве у *Српском архиву за целокујно лекарство* и да се одштапају у хиљаду примерака „како би се могла разаслати свима оним пријатељима медицинских и етнографских наука, које друштво буде изабрало за скупљаче тој грађи“ [38]. Питања су објављена у првом броју *Српског архива* [39].

Ни *Народна медицина у Срба* ни спремност Српског лекарског друштва да организује прибирање народних знања о медицини и описе рада „народних лекара“ нису уродили плодом. Да би се такав посао урадио, било је потребно да постоје људи „који се занимају науком о народу“ (Ердељановић), а њих у Србији седамдесетих година XIX века није било у довољном броју.

Безмало четири деценије доцније Јован Ердељановић²² објавиће упутство за испитивање народног живота и обичаја. У овом упутству нема наведених питања која би истраживач требало да постави испитанику, оно садржи само опште инструкције. У „Напоменама за испитиваче“, Ердељановић ће указати, попут Владана Ђорђевића у „Приступу“ *Народне медицине у Срба*, да су наш народ и његов живот слабо проучени, и да су проучавања „која

²² Јован Ердељановић (1874–1944) етнолог и антропогеограф. Студирао у Бечу, Берлину, Лајпцигу и Прагу. Докторирао 1906. у Прагу код Нидерлеа. На Катедри етнологије БУ за доцента изабран 1906, а за редовног професора 1921. Сматра се оснивачем научне етнологије и физичке антропологије у нас.

би могла послужити за *право, научно познавање* српског народа“ малобројна (подвлачење З. В.). Да бисмо сазнали како је живео и живи наш народ, потребно је да се забележе и проуче сви аспекти његовог живота, ако нам та знања измакну „неће моћи правилно да [се] сазна постанак и развитак нашег народа. Да се не би то десило, треба сви да учинимо своју дужност према народу, из ког смо поникли, а то ће на првом месту моћи да учине људи, који живе и раде у народу.“ Да би олакшао посао таквим испитивачима, Ердељановић је саставио *Упутства за испитивање народа и народног живота*. У „Напомени“ Ердељановић подвлачи да „ниједна ситница из народног живота није без вредности за науку и зато треба забележити све што год се сазна о народу и о његовом животу“ [40].

ПОЛЕМИКА

Др Владан Ђорђевић упутио је Валтазару Богишићу 27. новембра 1872. године писмо у коме се жали на проблеме са којима се суочава по повратку у Београд. „Цела мизерија ‘практичног’ живота сурвала се као читаво море на ме, па ме дави, и све моје отимање ми не помаже.“ У овом писму помиње и нападе који су уследили по објављивању књиге *Народна медицина у Срба*. „‘Матица’ ми досуди 40 форинти награде за Народну медицину. Официозна критика изнесе да је та расправа просто преписана из Милићевићеве расправе ‘Живот Срба сељака’, да сам ја књижевни лопов!“ [41].

Књига *Народна медицина у Срба*, објављена је у септембру 1872. године. Непосредно по изласку из штампе изазвала је полемику у којој су учествовали Никола Ј. Петровић, главни критичар Владанове студије²³, а као опоненти Владан Ђорђевић, Панта Ј. Савић и Урош Кнежевић, уредник *Правде*²⁴. Да ли је иза напада на Владана стајао Милан Ђ. Милићевић²⁵, чији је рад „Чини, бајања и други народни обичаји ‘од колевке до мотике’“²⁶, Владан Ђорђевић некритички цитирао у својој студији, није могуће са сигурношћу утврдити. Милићевић бележи у свој дневник (између 24. септембра и 2. новембра 1872) да

²³ У време полемике секретар IV класе Министарства просвете и црквених дела.

²⁴ О полемици детаљно: Зоран Ваџић, Јелена Јовановић Симић. „Писмо др Владана Ђорђевића Валтазару Богишићу од 27. новембра 1872“, *Зборник радова Седмој научној скупи „800 година српске медицине“ – Четврти соколски зборник*, (уредник Зоран Ваџић), Београд : Српско лекарско друштво, 2017, 161–234.

²⁵ Милан Ђ. Милићевић (1831–1908) редовни члан Српског ученог друштва, Српске краљевске академије, Југославенске академије знаности и умјетности, оснивач Српске књижевне задруге. Завршио је Богословију у Београду. Службовао као државни чиновник у разним звањима: од учитеља, преко секретара у Министарству просвете до државног саветника. Био је и управник Народне библиотеке. Аутор више дела, најважнија: *Пуџничка њисма* (1865, 1868), *Школска хиџијена* (1870), *Кнежевина Србија* (1876), *Краљевина Србија* (1884), *Поменик знаменићих људи у српској народној новијој доба* (1888), *Живот Срба сељака* (1894).

²⁶ Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*. II, Чини, бајања и други народни обичаји „од колевке до мотике“, *Гласник Српског ученог друштва*, V, св. XXII, Београд: 1867

се Владан Ђорђевић понео ружно „што је узео више од осам страна самога мога текста у своју ‘Народну медицину’, а не казао ни свеске *Гласника* одакле то узима“ [42], да се чуди Владановој „за њега сама веома штетној дрскости“ и да ће се, ако му Владан „не да никаква задовољења [...] јавно с њим прорачунати за покрадени текст“ [43]. После објављивања позитивне рецензије у листу *Истиок*, Милан Ђ. Милићевић уписује 7. октобра 1872. године у Дневник да Никола Ј. Петровић, брат уредника *Јединствена*, „куне се свим на свету, да то пише ко? Владан сам!!! Е ако је ово истина, онда је цигански, а не цинцарски, по роду Владанову²⁷.“ [44]. Милићевић је имао намеру да напише „‘Отворено писмо г. Панти Савићу’, који хвали Владана за народну медицину.“ [45], „У данашњој *Правди* бр 18. др Владан даје изјаву, као задовољење мени за крађу, као на оно што је изашло у 57 бр[оју] *Истиока*. И Ђоја [тобоже] он незна ко је то писао, а сви кажу да је он сам. Свакојако он мајсторски ради. У његовој књизи сва туђа мука изгледа као његова заслуга. Он ће књижицу разаслати по свету стручним људима, а за 18 бр[ој] *Правде* неће нико ни чути. Тако се оправдава оно његово баш не може боље бити. [46]

Критика *Народне медицине у Срба* Николе Ј. Петровића објављена је у три наставка у београдском листу *Правда*. У првом, Петровић се бави „позајмицама“ из Милићевићевог рада објављеног у *Гласнику Српској ученој друштва*. Петровић наводи да осам страна *Народне медицине у Срба* (29–36) „немају ништа што би из Владановог пера истекло – све је рад Милићевићев. Можемо слободно рећи у ‘народној медицини’ бајања написао је Милићевић.“ [47]. У другом наставку критике Петровић пореди Владанову студију са Јукићевим „Домаћим лекаром“ и рукописом *Обичне народне болести како се лијече, њокуио њо Боки Кошорској, Црној Гори, Далмацији и њо Херцеговини Вук Врчевић* („Рукопис од 50½ листа наоходи се у српском ученом друштву.“) [48]. У трећем делу своје критике, Никола Ј. Петровић карактерише Владанову студију као „највећу књижевну крађу овога доба.“ [49].

Владан Ђорђевић, у тексту објављеном у *Правди* одговориће не само на критику Николе Ј. Петровића, већ и онима који стоје иза њега. Најпре ће указати да је „у опасности да се ‘погорди’, јер моје прво ступање у јавни рад, моји почетнички публицистички покушаји, за непуну годину дана мојега грађанског живота, изазвали су таку силну реакцију противу мене каквом се ретко који великаш у Србији похвалити може, који је судбину целе земље држао.“ У јеку полемике коју води због књиге *Санијетски њослови*

²⁷ Ово није једини пример покушаја да се Владан Ђорђевић „укалупи“ у стереотип о Цинцарима. Полемика која је покренута по објављивању књиге *Народна медицина у Срба*, само је један у низу свакодневних напада у јавности на Владана Ђорђевића, у периоду дужем од пола године. Владановим опонентима окупљеним, пре свега, око др Стеве Милосављевића, начелника Санитетског одељења МУД, учинило се да је објављивање студије *Народна медицина у Срба* најбоља прилика да се зада *soir de grâce*. Требало је да се докаже да је Владан плагирајући туђа, објављена и необјављена дела, приграбио себи не само књижевничку славу, која му не припада, већ и новчану награду. Никола Ј. Петровић пише у *Правди* „Можемо слободно рећи у ‘народној медицини’ бајања написао је Милићевић. Једина је разлика у томе што је *Милићевић за оригинал (извор) добио 6 дукаћа од шћамјана табака, а Владан за ѡрешћамјане 8 дукаћа!*“ [подвлачење З. В.] Тиме би се показало да је Ђорђевић у ствари неморални славољубиви среброљубац, човек који заслужује само презир.

у Србији, појављује се „девети јунак од мегдана са голим мачем“ да га „са свим утама-ни“. У ироничном тону одговориће Николи Петровићу, који, за разлику од др Стевана Милосављевића и његових присталица, „не грди као пиљарица“ већ „врло научењачки, огрнут тогом књижевника, критички доказује, *да сам ја лойов*, и то од оне најгоре сорте, *књижевни лойов!*“ У наставку полемике Владан говори о књизи *Народна медицина у Срба* са намером да оповргне тврдње („доказе“) Николе Ј. Петровића да је „књижевни лопов“. Владан сматра да рецензент најпре мора да проучи све изворе које је аутор користио за писање своје студије, да их упореди са оним што је израђено „од тог материјала“, па да тек онда изрекне оцену о квалитету дела које приказује. Тако написана критика је научна критика. Да Никола Ј. Петровић нема компетентност да пише „стварну“ критику и да су његове намере друге природе, види се и из анализе коришћених извора. Критичар је за доношење суда о Владановој студији, узео у обзир „само два моја извора, расправу Ми-лићевића и Врачевићеве белешке у рукопису, па загрмио: како сме један писац да цитира читаве стране, читава три листа?“ [50].

Полемику Владана Ђорђевића одликује жестина исказа упућеног противнику, каткад је пре еристичар него полемичар. Будући да је и сам нападан текстовима који као да су пре писани „топузом“ него пером, неће пропустити прилику да „уместо скалпела у руци држи сатару“, тј. да равном мером одговори противнику.

Студију *Народна медицина у Срба*, Петровић је прогласио за „највећу књижевну крађу овога доба.“ Следствено, и др Владана Ђорђевића за највећег *књижевној лойова*.

Владан неће остати дужан. Написаће да је Никола Ј. Петровић у ствари „Ница“ „лажа и дериште“ које је добило задатак „да начини ларму“ тако што ће критиковати оно „на што му се прстом показало уз команду, која се даје само животињама“. Петровић ће пожурити да обави дати задатак, јер му је обећано да ће преко ноћи постати славан „кавански“ књижевник о коме ће се говорити у свим кафанама где се „политизира“. [51]

И да је ту Владан стао, било би добро. Међутим, на Петровићеву пре пашквилу, него критику, одговориће причом чији је главни јунак, за ову прилику измишљени но-винар Шауенгел. Причу ће казати, „само узгред ради созиданија младих официозних журналиста и оних, који би хтели да *џо* постану.“ Јеврејин Шауенгел је новинар који је годинама „само оно мислио и писао, што му се заповеди од оног, који му је за то плаћао“. Једнога дана господар пусти Шауенгела „у душевну слободу“. Али: „Онога, који је навикао, да други мозак за њега мисли, не треба тако немилосрдно осудити, да сам мисли, јер ће сиромаш пропасти.“ [52]

Да бисмо разумели ову Владанову причу, морамо се подсетити да је Никола Ј. Пе-тровић био син Јосифа Шауенгела, магистра хирургије, који је у Србији службовао као окружни физикус и санитарски мајор српске војске од 1841. до 1869. године. Шауенгел је 1852. године прешао из јудаизма у хришћанство, и том приликом је променио име у Јован Петровић [53].

Полемика ће бити окончана плакатом који је штампао Никола Ј. Петровић и у коме се обраћа грађанима Београда, са захтевом да се Владан трајно екскомуницира из јавног живота [54].

Владан Ђорђевић ће у тексту објављеном у *Правди* 12. октобра 1872. нагласити важност Милићевићеве расправе *О живојџу Срба сељака* за проучавање наше народне медицине:

„Особито г. Милићевић, тај неуморни радник на пољу народне наставе и проучавања народних особина – тако је добро уредио грађу коју је он покупио у својим трудним путовањима по Србији, да сам ја могао просто преписати из његове расправе ‘О животу Срба сељака’ (*Гласник* св. 22) све оно што се у мојој књизи налази од стране 29 до 36. дакле све што је у почетку у четвртом чланку моје књиге (*Народни лекови*). Једину промену коју сам ја учинио у његовом тексту то је прво што сам бајања уредио по болестима код којих се говоре (држећи се плана моје књиге), друго што сам уз народна имена народних болести додао латинска научна имена, и треће што сам нека српска народна бајања упоредио са немачким народним басмама у истим болестима.“ [55].

Та „промена“ коју је Владан учинио, заправо представља научну вредност његове студије *Народна медицина у Срба* у односу на Милићевићеву *О живојџу Срба сељака*. О Милићевићевом раду критички су писали утемељивачи српске етнологије Јован Ердељановић, Драгиша Мијушковић²⁸, Јован Цвијић²⁹ и Тихомир Ђорђевић³⁰. Писцу *Живојџа Срба сељака* замерено је одсуство научног метода, наглашавано да у овом делу нема „научних циљева“ и да је у питању непречишћена грађа о животу и обичајима српског народа коју је саопштио њен „љубитељ“ (Драгиша Мијушковић, Јован Цвијић), непоузданост, јер нема навода како је дошао до појединих описа, не зна се за коју географску целину се дати опис односи, неадекватан распоред грађе (Јован Ердељановић). Тихомир Ђорђевић уз замерке изнете на *Живојџу Срба сељака*, ипак, констатује и да би без Милићевићевог рада „толике наше ствари биле непознате, без њих не би било ни многих других радова, којима су дела његова била било грађа, било подстрек.“ [подвлачење З. В.] [56]. Слично мишљење о Милићевићевом етнографском раду има и Јован Скерлић, који описује Милићевића као вредног и добронамерног нестручњака, који тај посао ради више „као прост описивач, ограничавајући се да, непрерађено и необрађено, само забележи без критике, без одабирања, без научне синтезе.“ [57]

Владан Ђорђевић је у четвртом поглављу студије *Народна медицина у Срба* („Народни лекови“) навео само неке од басми из Милићевићевог рада (басме које се изговарају

²⁸ Драгиша Т. Мијушковић (1859–1903), професор Правног факултета, поштовалац Валтазара Богишића чији је *Најуџак* 1900. прерадио и објавио, наменивши га својим студентима.

²⁹ Јован Цвијић (1865–1927) оснивач Српског географског друштва, председник Српске краљевске академије, професор и ректор БУ, почасни доктор Универзитета Сорбоне и Карловог универзитета у Прагу. Бавио се друштвеном и физичком географијом, геоморфологијом, етнографијом, антропологијом и историјом.

³⁰ Тихомир Ђорђевић (1868–1944), члан Српске краљевске академије, професор БУ, студирао у Бечу и Минхену где је и докторирао 1902. Објавио више од 700 радова из области етнологије, фолклористике и културне историје. Бавио се изучавањем народне здравствене културе. Изабран је за члана Српског лекарског друштва 1908. године.

против епилепсије, црвеног ветра, главобоље, далка, наступа, урока, мицине, жутице, намета и подљуте). У напоменама није навео прецизну референцу, коју басму је из ког дела Милићевићеве студије преузео, а у „Изворима“ Милићевићев рад наводи на следећи начин: Милан Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака. II. Чини, бајања и други народни обичаји „од колевке до мотике“. У „Гласнику.“ [58].

Милан Ђ. Милићевић је у праву кад замера Владану што није „казао ни свеске Гласника одакле то узима“. С друге стране, нападати Владана Ђорђевића да је „књижевни лопов“, тврдити да је његово дело „компилација“ и одрицати *Народној медицини у Срба* сваку вредност, претерано је.

ЗАКЉУЧАК

Владан Ђорђевић је студију *Народна медицина у Срба* написао са амбицијом да у њу сажме целокупно знање о српској народној медицини и да изради упитник за прикупљање података о хигијенским условима живота нашег становништва, његовом здрављу и знањима о болестима и лечењу. За писање ове студије користио је дела десеторице немачких аутора, рукопис Вука Врчевића, објављена дела Ивана Ф. Јукића, Јосифа Панчића, Милана Ђ. Милићевића, др Јована Валенте и своје белешке о народној медицини која се практикује у Београду.

Студија има пет поглавља (I Народни лекари и њихови болесници, II Народна општа патологија, III Народна дијететика и гинекологија, IV Народни лекови, V Специјална патологија и терапија) и додатак у коме су питања за скупљање етномедицинске грађе.

У поглављу „Народни лекови“, сем басми које се користе у магијској медицини, наводи и симплиције биљног (114), анималног (24) и минералног (5) порекла. У петом поглављу „Специјална патологија и терапија“ наведено је: 36 болести органа за дисање, за крвоток, за варење, уринарног тракта, нервне система, локомоторног апарата и шест инфективних болести. За највећи број наведених болести дата је и терапија. У делу о „спољашњим“ болестима, описан је рад „народних хирурга“ у лечењу рана, фрактура и луксација (описано је хируршко лечење 20 повреда, болести или стања). Од других „спољашњих“ болести описано је лечење кожных болести (2) и сифилиса који је сврстан у болести полних органа.

Упитник за прикупљање етномедицинске грађе има 79 питања која су груписана у осам целина (од питања о општим приликама у којима живе испитаници, полни живот и сазревање, дечије болести, лечење појединих болести до обичаја у вези са смрћу).

Студија Владана Ђорђевића је наша прва књига посвећена питањима српске народне медицине. Приликом писања ове студије Владан није пред собом имао узор који би му олакшао композицију књиге, јасно дефинисање циља који би студијом требало да буде постигнут, прецизније тумачење народне терапије, изузев народне хирургије. Поред свих набројаних мањкавости, *Народна медицина у Срба* је дело од изузетног значаја за изучавање наше народне медицине.

На основу текста „Приступа“ могу се јасније уочити циљеви које је Владан Ђорђевић поставио приликом писања ове студије: (1) да се користећи доступне изворе саберу сви подаци који се односе на народно знање из области: људске анатомије, физиологије, патоанатомије и патофизиологије, етиологије, патогенезе и терапије; (2) да се народни појмови протумаче научним терминима³¹; (3) да се принцип народног лечења објасни са аспекта научне медицине (фармаколошко дејство биљака у народној фитотерапији и рад „народних хирурга“); (4) да се подстакну учитељи и свештеници да прикупљају податке из области народне медицине, а „учена друштва која се нарочито баве етнографијом у којима има и лекара“ да на основу прикупљених података проучавају етномедицину; (5) да се на основу прикупљене грађе о народном схватању здравља, узрока оболевања и лечењу, напишу књиге и радови којима би се у народу ширила „начела разумне *дијететике*, науке која казује шта је за живот од користи а шта од штете, за тим *профилактике*, науке о томе како се ваља сачувати од болештина.“

Народна медицина у Срба је и за данашње истраживаче етномедицине важан приручник, пре свега због принципа којима се Владан Ђорђевић руководио док ју је писао: (1) *народну медицину* тумачио је *научном медицином*; (2) трагање за заједничким коренима магијске медицине разних народа; (3) указивање на потребу истраживања континуитета разумевања настанка болести и терапије од античке, преко средњовековне до савремене народне медицине.

„Питања за сакупљаче народне медицине“ могла су да представљају значајан допринос потоњем проучавању народне медицине. Нажалост, ни студија Владана Ђорђевића, ни одлука Српског лекарског друштва да буде иницијатор прикупљања података о народним знањима из области медицине неће уродити плодом, јер није било довољно оних које је интересовала наука о народу (етнологија).

Јован Ердељановић ће четрдесетак година доцније објавити упутство за испитивање народног живота и обичаја. У овом упутству дате су само опште инструкције. Српска краљевска академија покренуће крајем XIX века *Српски етнографски зборник* (СЕЗБ). Прва књига *Српског етнографског зборника*, објављена 1894. године, је, у овом раду више пута поменута, *Животи Срба сељака* Милана Ђ. Милићевића. У Другом одељењу СЕЗБ „Живот и обичаји народни“ објављено је више десетина књига у којима се само, узгред, помињу *народна знања о медицини*.

Књига *Народна медицина у Срба*, је врло брзо по објављивању склоњена у страну и заборављена. Разлог томе је полемика, која је отпочета непосредно по изласку Владанове студије из штампе, на страницама београдских новина *Јединство* и *Правда*, углавном између Николе Ј. Петровића (који је *Народну медицину у Срба* прогласио за „највећу књижевну крађу овога доба“) и Владана Ђорђевића.

³¹ Владан Ђорђевић је у студију *Народна медицина у Срба* унео 897 научних термина којима је протумачио народну терминологију од анатомије и физиологије до назива болести и њиховог лечења.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- [1] Изводи из записника Српске матице 1870, 71. и 72. *Лейойис Матйице срйске*, XLIV, 1873, (115), стр. 237, 246.
- [2] *Исйо*, стр. 260.
- [3] *Исйо*, стр. 261.
- [4] *Исйо*, стр. 269.
- [5] Архив Србије, ПО, 57: 504.
- [6] Рукописно одељење Матице српске, 14.045, Владан Ђорђевић, *Усйомене*, „Отаџбина“ (XXIV).
Препис писма Валтазара Божишића.
- [7] Владан Ђорђевић, „Девети јуриш“, *Правда*, I, 21. октобар 1872, 22: 89.
- [8] *Народна медицина у Срба* / написао Др. Владан Ђорђевић, Редовни члан Српског ученог друштва у Београду, редовни члан Антрополошког друштва и Лекарске задруге у Бечу / Прештампано из Летописа 114 / *Die Volksmedizin der Serben, von Dr. Gjorgjevic* / У Новоме Саду : у Српској народној задружној штампарији, 1872, 3 [у даљем тексту: *Народна медицина у Срба*].
- [9] *Исйо*, стр. 5 ф. 1.
- [10] *Исйо*, стр. 5–6.
- [11] *Исйо*, стр. 7.
- [12] *Исйо*, стр. 2.
- [13] *Исйо*, стр. 7–15.
- [14] *Исйо*, стр. 17.
- [15] *Исйо*, стр. 18.
- [16] *Исйо*, стр. 21.
- [17] *Исйо*, стр. 22.
- [18] *Исйо*.
- [19] *Исйо*, стр. 25.
- [20] *Исйо*, стр. 26.
- [21] Веселин Чајкановић, *Сйара срйска релијија и мийолојија*, Београд: Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партенон, 1994, 297.
- [22] *Народна медицина у Срба*, стр. 27.
- [23] *Исйо*, стр. 46.
- [24] *Исйо*, стр. 61.
- [25] *Исйо*, стр. 62.
- [26] *Исйо*, стр. 63.
- [27] Владан Ђорђевић. „Девети јуриш“.
- [28] *Народна медицина у Срба*, стр. 3.
- [29] *Исйо*, стр. 7.
- [30] *Исйо*, стр. 5.
- [31] *Исйо*, стр. 1, 2.
- [32] Панта Ј. Савић, „Београдски гамен“, *Правда*, I, 24. октобар 1872, 23: 94.
- [33] Владан Ђорђевић. „Народна медицина у Срба“, *Правда*, I, 12. октобар 1872, 18: 72.
- [34] Владан Ђорђевић. „Девети јуриш“.
- [35] *Народна медицина у Срба*, стр. 3.

- [36] Владан Ђорђевић, Здравље у Србији 1879. године, *Ошацибина*, II (1980), књига V, свеска 17, стр. 116.
- [37] Седамнаести редовни састанак, бр. 108, *Српски архив за целокујно лекарство*, одељак I, књига I (1874): 48.
- [38] Девети (редовни) састанак, бр. 51, *Српски архив за целокујно лекарство*, одељак I, књига II (1875): XXIV.
- [39] Владан Ђорђевић, Јован Валента, „Питања за скупљаче ‘Народне медицине’“, *Српски архив за целокујно лекарство*, одељак I, књига I (1874): 279–288.
- [40] Јован Ердељановић, *Ујучиства за исцеливање народа и народної живоїи*, Београд, s. a.
- [41] Zavod za povjesne znanosti HAZU Dubrovnik – Zbirka Baltazara Bogišića Cavtat, ZBB HAZU ВК, Д II.
- [42] Милан Ђ. Милићевић, *Дневник II (23. септембар 1872 – 6. април 1877)*, (приредио и предговор написао др Петар В. Крестић), Београд : Архив Србије, 2015, стр. 8.
- [43] *Истио*, стр. 10.
- [44] *Истио*, стр. 15.
- [45] *Истио*.
- [46] *Истио*, стр. 19.
- [47] Никола Ј. Петровић, „Народна медицина у Срба, написао Др. Владан Ђорђевић“, *Правда*, I, 14. октобар 1872, 19: 75–76.
- [48] Никола Ј. Петровић, „Народна медицина у Срба, написао Др. Владан Ђорђевић“, *Правда*, I, 17. октобар 1872, 20: 80.
- [49] Никола Ј. Петровић, „Народна медицина у Срба, написао Др. Владан Ђорђевић“, *Правда*, I, 19. октобар 1872, 21: 84.
- [50] Владан Ђорђевић, „Девети јуриш“.
- [51] *Истио*.
- [52] *Истио*.
- [53] Љубодраг Поповић, „Мајор Јован Петровић (Јосиф Шауенгел) окружни физикус у Кнежевини Србији“, у: *Зборник радова Трећеї научної скуїа „800 година српске медицине“ – Соколски зборник*. (ур. Брана Димитријевић), Београд : Инфинитас, Српско лекарско друштво, 2012, 131–135.
- [54] Народна библиотека Србије, ПЛ. 116/37 – Никола Ј. Петровић: Владану Ђорђевићу на његов „Девети јуриш“ (плакат).
- [55] Владан Ђорђевић, „Народна медицина у Срба“, *Правда*, I, 12. октобар 1872, 18: 72.
- [56] Иван Ковачевић, „Милан Милићевић као етнограф – извори и резултати“, у: *Милан Ђ. Милићевић. Живої Срба сељака (поговор)*, Београд: Просвета, 1984, стр. 353–365.
- [57] Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Просвета, 1967, стр. 326.
- [58] *Народна медицина у Срба*, стр. 2.

Zoran Vacić

NARODNA MEDICINA U SRBA BY DR VLADAN ĐORĐEVIĆ

S u m m a r y

In 1870, the Matica srpska made a decision to announce the launch of an essay competition for the best essay on the topic *A lesson for the people on how to take care of their health and how to cure diseases*. The manuscript *Narodna medicina u Srba (Serbian Traditional Medicine)* by Dr Vladan Đorđević was awarded in 1872 and was first published in the 114th issue of the journal *Letopis Matice srpske*, and then as a separate edition in Novi Sad in 1872.

Vladan Đorđević used various literature and sources to write *Narodna medicina u Srba (Serbian Traditional Medicine)*. To study traditional medicine in general, Đorđević used the works of ten, mostly German authors, whereas to study Serbian traditional medicine he used the manuscript of Vuk Vrčević and the published works by Ivan Franjo Jukić, Josif Pančić, Milan Đ. Milićević and Dr Jovan Valenta.

The study consists of five chapters (traditional medicine practitioners and their patients, people's general pathology, folk dietetics and gynecology, folk remedies, special pathology and therapy) and an appendix in which he published a questionnaire with 79 questions to gather ethnomedicinal material.

Vladan Đorđević's study was the first book dedicated to Serbian traditional medicine. Prior to his study, there were several published works but only dealing with certain aspects of traditional medicine (phytotherapy, magic medicine). *Narodna medicina u Srba* is important because of the approach of its author, that is, because (1) traditional medicine was interpreted with the help of scientific medicine. (2) By analyzing folk knowledge on human anatomy, etiology, pathogenesis and treatment of diseases (phytotherapy and "folk surgery"), the author of the study listed scientific terms for nearly 900 folk terms. (3) A questionnaire containing 79 questions for collecting folk knowledge and customs in the field of medicine.

Vladan Đorđević's intention behind *Narodna medicina u Srba* to encourage numerous researchers to look into this area of folk life more thoroughly, as well as to develop practical instructions that would help people develop hygiene practices and help prevent diseases, did not bear fruit. There were two reasons for that: (1) there were not enough people interested in the science of the people in Serbia at the time, (2) an extremely strong attack on Vladan Đorđević that ensued after the book was published. In the then Belgrade newspapers (*Pravda* and *Jedinstvo*), Vladan's study was, due to his uncritical citation of the work by Milan Đ. Milićević, marked as "the greatest literary theft at the time". The controversy between Vladan Đorđević and his opponent diverted the attention of the professional and general public from the study.

